

Archivos de Lengua y Cultura

Talaj txocop tu cuyolb'al

Pedro Santiago M. and others, los autores

©1985, SIL International

Licencia

Este documento forma parte de los Archivos de Lengua y Cultura del SIL International. Se pone a disposición de los interesados tal como es, según una licencia de Creative Commons:

Atribución-NoComercial-Compartirigual 4.0

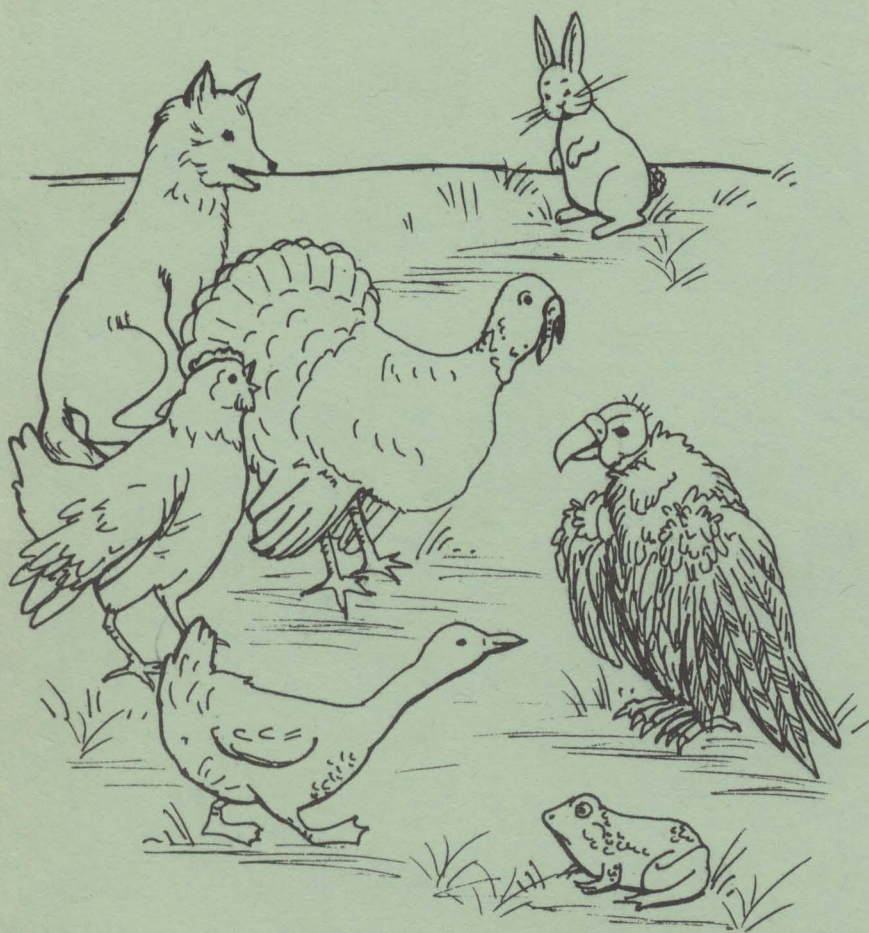
(<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/deed.es>).

Más información en: www.sil.org/resources/language-culture-archives.

TALAJ TXOCOP TU CUYOLB'AL

Los Animalitos
en ixil de Nebaj

20223

TALAJ TXOCOP TU CUYOLB'AL

Los Animalitos
en ixil de Nebaj

Expresamos nuestros más profundos
agradecimientos al Gobierno de la
Provincia de Alberta, Canadá,
por el donativo que hizo posible la
impresión del presente libro.

LOS ANIMALITOS
en ixil de Nebaj

1M

85-P-221

1985

Impreso en los talleres del
Instituto Lingüístico de Verano
Apartado 74, Guatemala, Centro America

AVISO AL LECTOR

Este librito sirve para el que está aprendiendo a leer y a escribir en el idioma ixil de Nebaj. Todo lo escrito aquí no describe cosas reales, ya que son cuentos y leyendas folklóricos.

Así que disfruten leyendo todo en el ixil de Nebaj.

El ixil se escribe con el alfabeto oficializado por el Instituto Indigenista Nacional, modificado según las recomendaciones del II Congreso Lingüístico Nacional.

La letra "c" siempre se pronuncia igual y no se usa la "qu".

La letra "xh" antes se escribía con "x".

AB'IJ ILOL U'UJ

Uk'a yole' uve' tz'ib'amal tu
u'uja', ye' la' uch kalata' uva'
Ib'anchite' b'aj chaj o', pet a' cuḡ ni
kale' uva' la' etootzii imaas u yole' tu
cuyolb'al, as la' etootzii esic'let u'uj
tu cuyolb'al umpajtej, tan asoj ye' la'
cub'ane', pes tuc chit sotzoje' u
cuyolb'ale', pet a' ni kale' uva' la'
kootzii cam cusic'let uk'a u'uje' tu
cuyolb'al, as echet cusic'let tu
castiiya umpajtej.

INDICE

U umul tuc' u coc.....	1
(El conejo y la tortuga)	
U b'alam tuc' u tzuy.....	2
(El león con el ratón)	
U xo' uva' ye'lic ijee.....	5
(El coyote sin cola)	
U ch'cen tuc' u sac'.....	7
(El zompopo y el chapulín)	
Uma'l u ch'u'jvatz talac'atx.....	12
(El pollito tonto)	
Maxtib' uma'l u talxaac chij.....	17
(El patojo engañador)	
U xo' uva' echb'un u chii ta'n u umul.	21
(El coyote se comió al nopal)	
U carat uva' tal ixich'ane'.....	24
(La rana que quiso volar)	

- Itzip u ku'se' chij ich'o'ne'.....28
 (El zopilote que se hizo el enfermo)
- U pap Te'c Khan tuc' u b'alam.....33
 (Don Diego con el león)
- Uma'l u xo'val tu k'ook'ob'.....35
 (El espanto en Kokop)
- U k'iisaanto.....36
 (El día de Todos los Santos)
- Uk'a xeentxoo tuc' u xo'.....37
 (Las pastoras de ovejas y el lobo)
- U tz'icin tuc' uma'l u lemeetaj.....39
 (El pájaro con la botella)
- Atic uma'l u xo'val uva' mu's tilone'.41
 (El espanto vestido de ladino)

U UMUL TUC' U COC

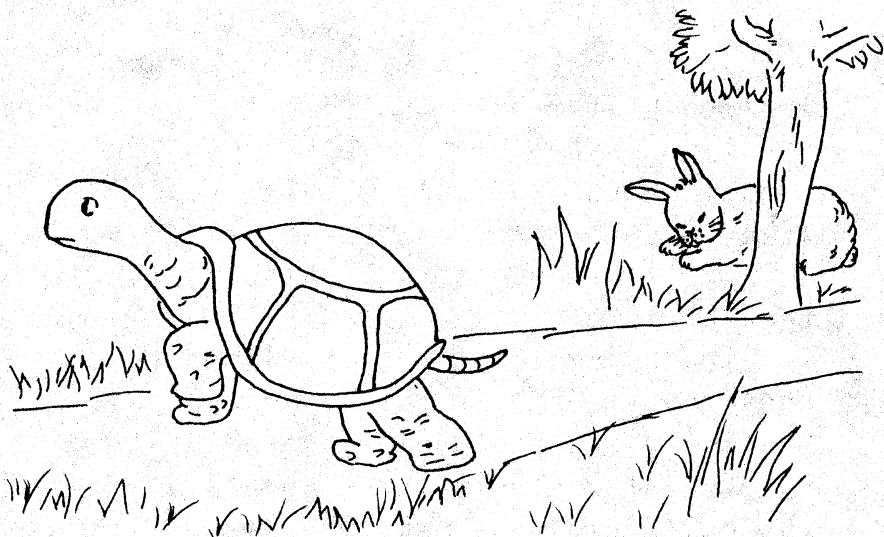
Ib'an chij unpajul, ni cat cuxh itze'le u umule' chij u coce', ti' uva' ye'xh ni xaan u coce'. As tal u coce' chij te umule':

—La' untx'ac axhe' ta' ti' ooje'l.

Itze'le cuxh u umule' u coce'.

Iyol ve't txoo svatzaj, uva' la' xe't txoo ooje'loj. Max xe't txoo chij ooje'loj ti' ib'en tu uma'l u tenam.

Ooje'l chit tetz u umule' chij, talje' txoo chij stej uva' la' ib'an txoo canal, ti' uva' junun chit ib'en

toj u coce' chij ni cat ib'ane'. As txaceb' ve't u umule' chij, as i'l ve't txoo, as tzaa ivata'm txoo chij.

Echcoj u coce' chij, tan xe't txoo chij xaaon, junun chit ib'en toj txoo chij ni cat b'ane'.

Nimal chit chij vat u umule'. Tul uva' chij stul taama txoo, as unb'iitic cuxh toon u coce' chij tu u tename'. Txacpu ve't u umule' chij, as ooje'l ib'en txoo. Poroj ye'l txoo oleb' ve't chij ti' ijelat u coce'.

A' u coce' b'anon canal u umule', tan b'axic chij oon txoo tu u tename'.

U B'ALAM TUC' U TZUY

Ib'an chij unpajul, ni cat ixaan uma'l u b'alam chij tu tx'acab'e'n. Ni cat ichuc txoo chij ichib'. Ic'ultib' txoo chij tuc' u uma'l u taltzuy, as itxey u b'alame' chij u taltzuye'.

Va'lic chit ixo'v u taltzuye' chij te u b'alame'.

—Chajpu in paap, sotzsaj chit unpaave', —ti'c u tal tzuye' chij te u b'alame', tan ti' uva' ootziimal ta'n u tal tzuye' uva' nim talchu u b'alame' vatz uk'a txoo scajayil, as nimamal u

b'alame' ta'n u taltzuye'. Ech tal u taltzuy ile' chij:

—Ye' achi' in paap, tan jatuchitu' la'-nal aale' uva' la' unloch axh.—

Tul tab'ij u b'alame' chij viyol u taltzuye', as ichajpu ve'tb'en txoo chij u taltzuye'.

Ib'anchaj chij umpajtej, ni cat cuxh ixaanchan u taltzuye' chij, ti' ichucat techb'ub'al. As ib'anat cuxhtu', cu' u b'alame' chij tu uma'l u c'a'aj, uma'l u c'ach oc txoo stuul. Ye' ni cat tuch telch'u'l txoo chij.

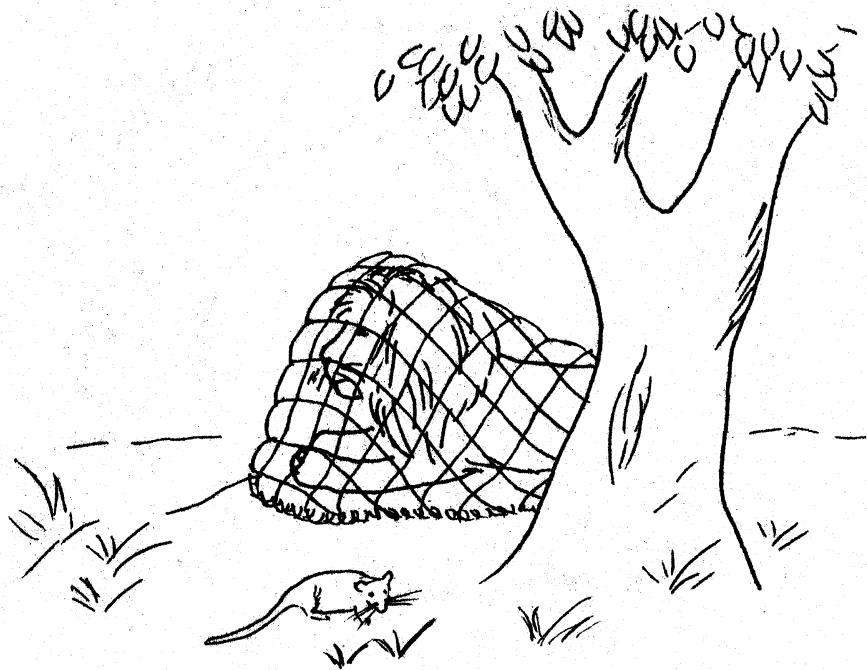

Tul til txoo chij ipal u taltzuye',
as isic'letzan txoo chij u taltzuye', as
ech tal txoo ile' chij te u taltzuye':

—Ma' la' uch alochat in scheel,
tan tul uk'a chucul txooe', as tul
iyatz' in chajnaje' tak'e', as va'l
unxo've', pet b'an b'a'nil loch in ti'
vel tzítza'.—

Ic'ux ve't u taltzuye' chij u
c'ache'. Tul b'a'nxij, as el-ch'u'l u
b'alame' chij tu u c'ache'.

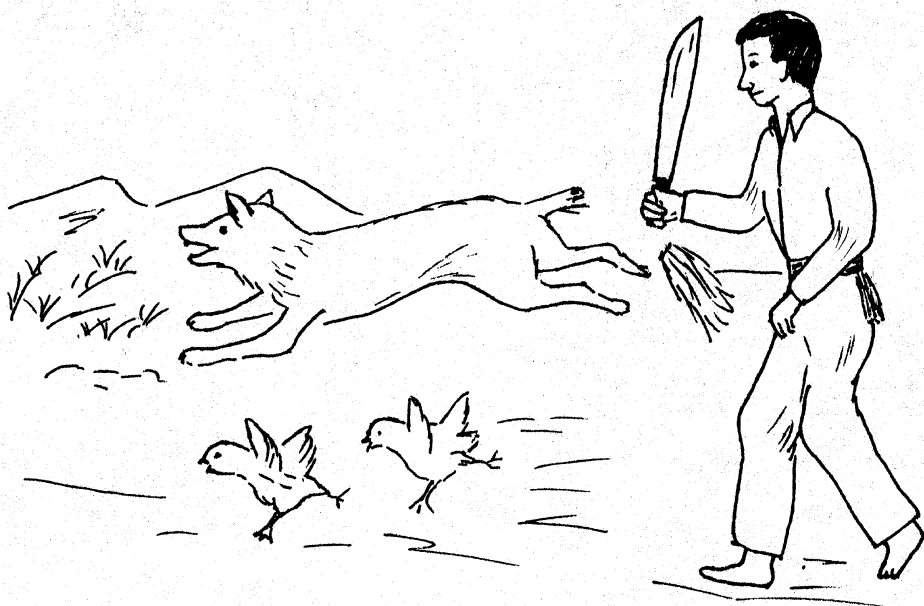
Ech cuxh ic'uchat u taltzuye' chij
vib'a'nile' te u b'alame'. —Ta'ntiixh
see, —tak' u b'alame' chij talaj.

U XO' UVA' YE' LIC IJEE

Ib'an chij unpajul, oc uma'l u xo' chij tu uma'l u jul ac'atx ti' tik'ot uma'l u ac'atx. Poroj va'lic ikek'cab'an uk'a ac'atxe' chij scajayil, as k'axtelch'u'l vib'aal ac'atxe' chij tu vipache' tuc' ich'ich.

Tal naj chij iyatz'at u xo'e' sc'u'l, poroj jit oleb' naj, pet a' cuxh vijee txooe' chij itz'oc'can naj, ikatu ve't u xo'e' chij itzi', as ooje'l ib'en txoo chij, poroj ye'l ve't ijee txoo.

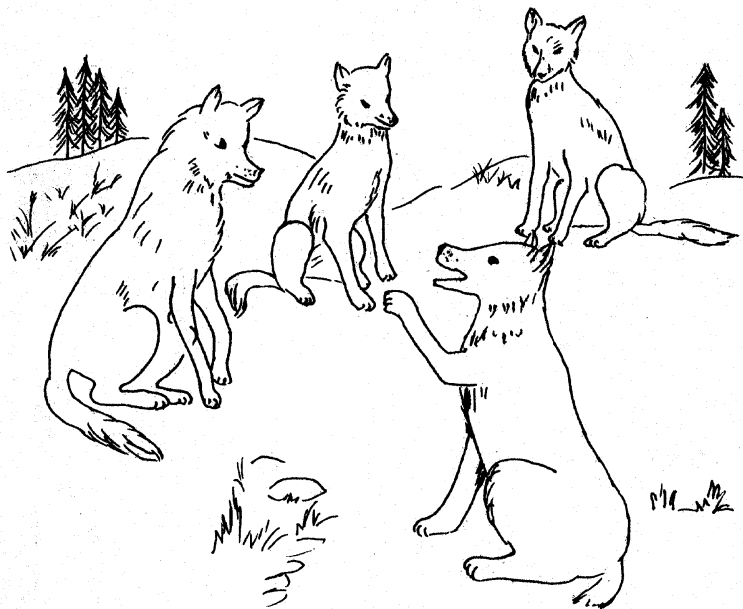

Txumun cuxh ve't u xo'e' chij ti'
uva' ye'lic ve't ijee txoo.

—¿Camchaj tuc val te uk'a unmoole'
ti' uva' ye'l ve't unjee? Tuc cuxh
itze'le ine' chajlab'e' tak'e'. As tuc
cuxh ch'ixvoj ine' ta'n chajlab'a.—

Ic'ul chit ve't tib' u xo'e' chij
tuc' uk'a imoole'. Cu' txoo chij xonloj
xo'l uk'a imoole'.

—Eb'antaj etetz eche' u vee'
nunb'ane'. Etzoc'taj-el uk'a ejee-e',

ak'al uva' eela cuxh ve't o' scucajayil.
Tan ch'i'umal uva' ye'l cujee atij. Pet
echcoj uva' at cujee, tan ye' ni tuch
kooje'le', tan ni sucicantib' uk'a
cujee-e' ti' uk'a ch'i'xe', pet echcoj
uva' ye'l cujee atij, tan ch'i'umal,
—ti'c u xo'e' chij xo'l uk'a imoole'.

Tzak'b'uj ve't uma'l u xo'e' chij
xo'l vimoole', pal txoo chij stuul uva'
cam'ib'an u txooe' uve' ye'lic ijee:

—An chite' col ni tal naj
cumoole', poroj camtetz ye' cat tal naj
skej tul ye'xnic teessa naj vijee-e'?

Tul tab'ij unjoltu uk'a xo'e', as
ni cat cuxh ich'ixvu ve't u xo'e' chij
vatz uk'a imoole' uve' ye'lic ve't ijee.

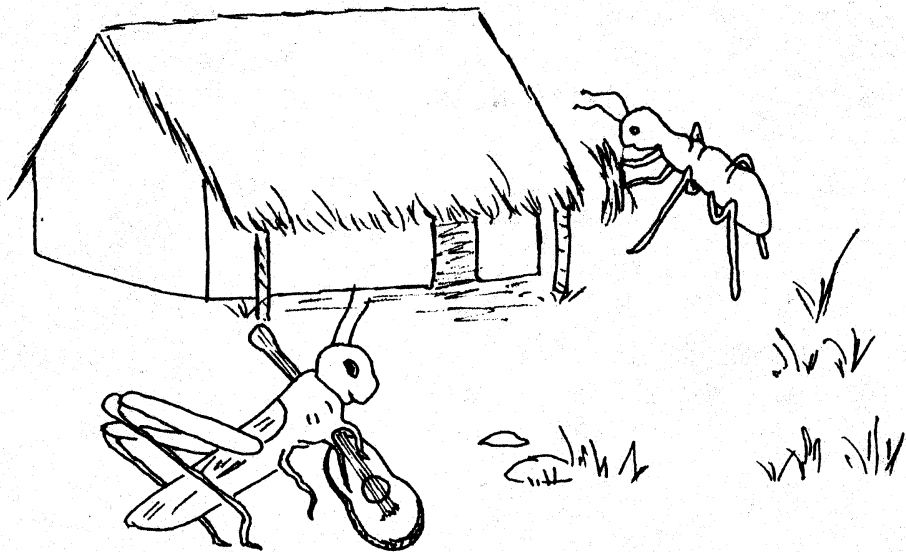
U CH'ECEN TUC' U SAC'

Junk'ii chit chij ni tak'omvu u
ch'ecene'. Ye'l umpajoj uva' at cuxh
coj txoo, pet ye'l ik'e'yil txoo chij
atij. Tul ni sajb'e', cat xe'tchan txoo
ak'omvoj, ye'xh ni cat ti'l txoo chij,
pet catnal chit cu'k'ii, as a'n cat i'l
txooe'. Ni tak'omvu txoo, ni tav txoo,
ni pitx'on txoo, ni b'an txoo txun, ni
tzoc' txoo xaj c'uuaach ti' ib'انات
ipach, ni jec' txoo itxii, ni chem txoo

tocsa'm. Ak'on chit ni b'an txoo
junk'ii, ye'l umpajoj uva' at cuhx coj
txoo tu cab'al.

Echcoj u sac'e', tan k'e'ay cuhx
txoo chij, saach cuhx ni b'an txoo chij.
Ye'xhcam cuhx isa' txoo, ye' isa' txoo
ak'on, ye' seb' cuhx ni laepu txoo. Tul
ni laepu txoo, as ni cuhx ixaan txoo,
saach cuhx ni b'an txoo, b'itz cuhx ni
b'an txoo, as ni cuhx ib'ix txoo.

Junk'ii cuhx ni tze'le u sac'e'
chij u ch'ecene'. Ech ni cat tal txoo
ile' chij te u ch'ecene':

—Camchaj cuhx u vee' nab'ane', ni
cuxh aak'omve', pet b'a'ne' ta' uva' ni
coj eex unb'oj xaaon, la' cumoolij kib',
la' b'itz o', as la' b'ix o', as moj la'
cuxh saach o' k'aj, —ti'c u sac'e'
chij tal te u ch'ecene'.

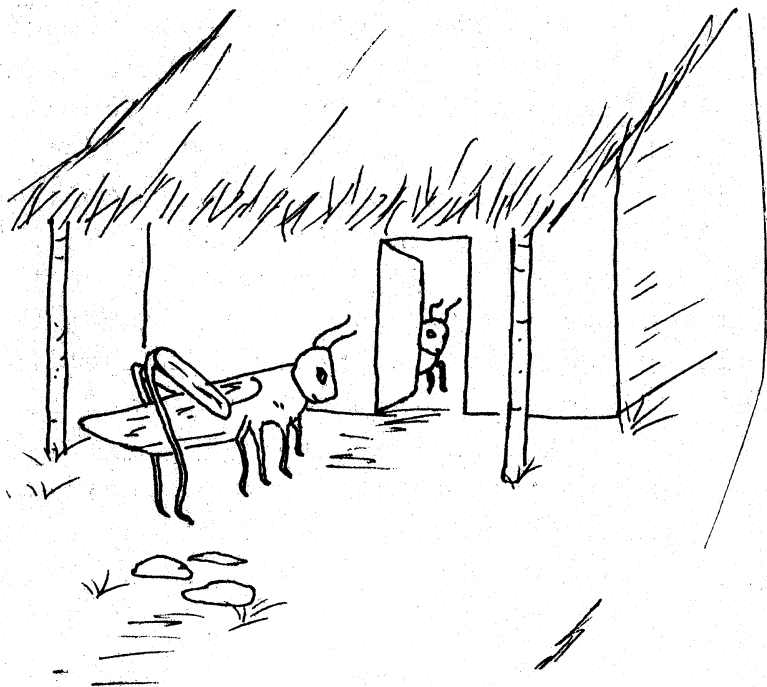
As tzakb'uj ve't u ch'ecene':

—Anchite' ta' naale', tan va'l
tak'b'uj tz'a', poroj ile' la' val see,
tan cam cuhx ta' at scheel, poroj
jatuchitu' la' ib'an uma'l u mam che'v,
as eche' la' coj uch avat ve't ti'
cab'al, as la' coj alej ve't echb'ub'al,
as mita'n cuhx ocsa'me' la' alej ve'te',
as la' cuhx anach ve't che've'. Eche'
la' coj uch ve't ab'itze', mita'n cuhx
la' b'ix ve't axhe'. Pet b'an ooche',
an chite' ta' ni val see', la' eele',
—ti'c u ch'ecene' chij te u sa'ce'.
Itze'len cuhx u sac'e' chij.

Ib'an ve't chij umpajul, a' chit
mam che've' cu'ij, yacixh tzaj uk'a
itzae' chij ta'n u che've', tul ye'lic
tocsam u sac'e' chij colic sta'n, as
inach ve't txoo chij che'v, ye' ni cat
itx'ol ve't txoo b'itz, va'lic chit
ilucluch ve't itzi' txoo ta'n che'v, as
ye' ni cat itx'ol ve't txoo b'ixaal, ye'
ni cat itx'ol ve't txoo ixecat uk'a

toje', tze'un chit ve't tib' ta'n u
che've', an cuxh uk'a ik'ab' txooe'
chij, ye' ni cat itx'ol ve't txoo chij
ik'oonne', as va'lic iva'y txoo chij,
tan ti' uva' ye' ni cat ichee ve't
echb'ub'al.

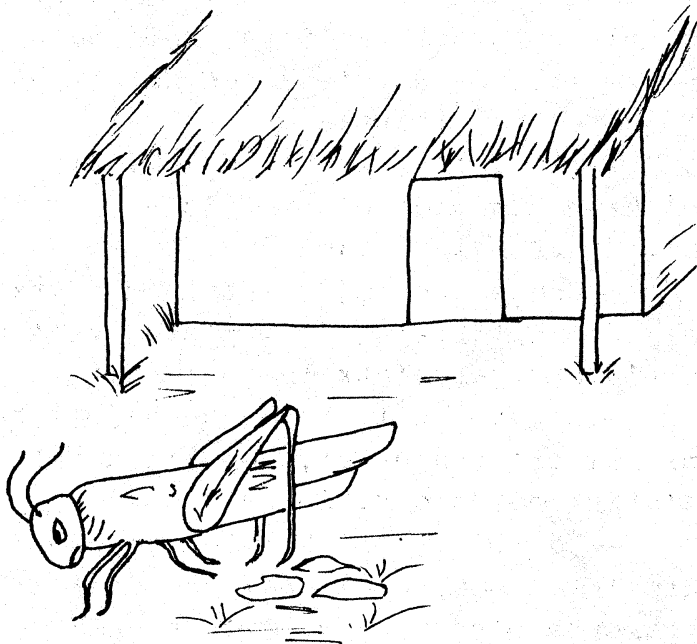
Ni cat cuxh ich'ixvu ve't u sac'e'
chij. Oon txoo chij vatz icab'al u
ch'ecene', txaceb'-oc txoo chij vatz
cab'al, poroj va'lic chit ich'ixvu txoo
chij'ti' iyolon-oc. Unb'iil cuxh ijaj u
ch'ecene' chij tzi' cab'al, tul ijaj u
ch'ecene' itzi' vicab'ale', as va'lic
chit ixo'v u sac'e' chij vatz u

ch'ecene', as ech tal ve't u sac' ile'
chij te u ch'ecene':

—B'an b'a'nil, untz'a'bisa unb'oj
vib' saxe', ma' ye' la' ab'an b'a'nil
la' ooya unb'oj vechb'ub'al, tan va'l
unva'ye', —ti'c u sac'e' chij tal te u
ch'ecene' tzi' cab'al.

—Camtetz naab'i-octzan echb'ub'al
svej? Tul uva' ni cat vak'omve' as
saach cuhx ni cat ab'ane', tul ni cat
unb'an uk'a vocsa'me' as k'oom cuhx ni
ab'ane', tul ni cat unb'an vunpache', as
vata'm cuhx ni cat ab'ane'.

Ijuepe'ltzan u ch'ecene' chij tzi' cab'al, yac'il chit chij ijup-eltzan txoo u tzi' cab'ale', as k'aav cuxh ve't u sac'e' chij, poroj a' chit che've' ni cat ib'ane', as va'l chit it'unt'uch ve't txoo ta'n che'v.

UMA'L U CH'U'JVATZ TALAC'ATX

Ib'an chij unpajul, ni cat ixaan uma'l u txutx ac'atx chij tuc' uma'l u tal ine'. Tul pal u talne' ac'atxe' chij jak' uma'l u tze', as chajpictzan uma'l u xajtze' chij ti' vijee ac'atxe'. As xo'v chit u talac'atxe' chij ta'n u xajtze'e'. As ooje'l ib'en ac'atx chij ti' talat te vitxutxe'.

—;Txutx! ;Txutx! Ni chajpic ve'ttzan u almica'e', —ti'c u ch'u'jvatz talac'atxe'.

—Cam anachb'ej? —ti'c u tuxt ac'atxe' chij talaj. Tzak'b'uj ve't u ch'u'jvatz talac'atxe':

—Cat vootzii, tan cat chajpictzan unxelul ti' vunjee-e', —ti'c u talne' ac'atxe' chij te vitxutxe'.

—Co' b'aj, co' kal te aac pap aatzo'e', —ti'c u txutx ac'atxe' chij. Oora cuxh b'en ve't ca'va'l u ac'atxe'.

Tul oon ac'atx chij tu tatimb'al u pap aatzo'e', ech tal-oc u txutx ac'atx ile' chij te u pap aatzo'e':

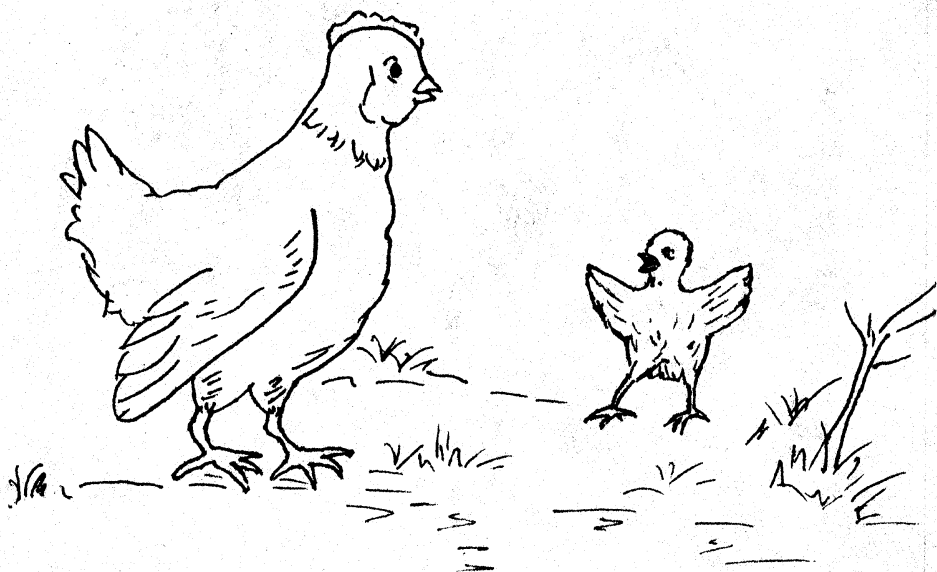
—Pap aatzo', ni chajpic ve'ttzan u almica'e', —ti'c u txutx ac'atxe' chij te u pap aatzo'e'.

Ich'otij ve't u pap aatzo'e' chij:

—¿Cam anachb'ej k'ii? —ti'c u pap aatzo'e' chij talaj.

—A' u talac'atxe' cat alon svej, —ti'c u txutx ac'atxe' chij.

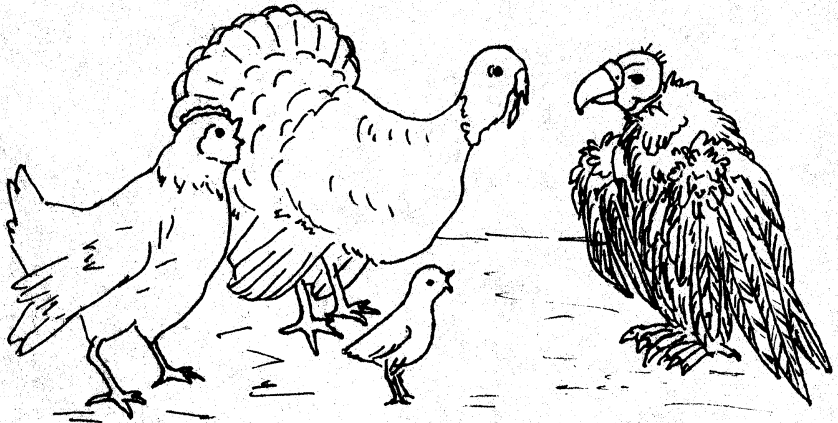
—¿Cam anchb'ej k'ii? —ti'c u pap aatzo'e' chij te u talac'atxe'.

—Cat vootzii, tan cat chajpictzan unxelul ti' vunjee-e', —ti'c u talne' ac'atxe' chij te u pap aatzo'e'.

—B'a'n cuxhe' b'aj, la' b'en kal te aac pap ku'se', tan ye' la' chee tunvi' uva' cam b'anel ta'n, —ti'c u pap aatzo'e' chij. B'en ve't oxva'l u ac'atxe' chij, oora cuxh oon ac'atx chij ticab'al u pap ku'se'. Tal ve't u pap aatzo'e' chij te u pap ku'se':

—Pap ku's, ni chajpictzan u almica'e', —ti'c u pap aatzo'e' chij.

—¿Cam anachb'ej? —ti'c u pap ku'se' chij talaj.

—A' u txutx ac'atxe' cat alon svej, —ti'c u pap aatzo'e' chij. Ich'otij ve't u pap ku'se' chij te u txutx ac'atxe':

—¿Cam anachb'ej? —ti'c u pap ku'se' chij te u txutx ac'atxe'.

—A' u talne' ac'atxe' cat alon svej, —ti'c u txutx ac'atxe' chij.

—Cam anachb'ej k'ii? —ti'c u pap ku'se' chij te u talac'atxe'.

—Cat vootzii, tan cat chajpietzan unxelul ti' vunjee-e', —ti'c u ch'u'vatz talne' ac'atxe' chij. As tal ve't u pap ku'se' chij:

—La' b'en kal b'aj te aac pap xo'e', tan ye' la' chee tunvi' uva' cam isuuchil u yole', —ti'c u pap ku'se' chij te oxva'l u ac'atxe'. Oora cuxh b'en cajva'l uk'a avane', ic'ul ve't u pap xo'e' chij tu b'ey.

—Pap xo', ¡Ni chajpietzan u almica'e'! —ti'c u ku'se' te u xo'e'.

—¿Cam anachb'ej k'ii? —ti'c u pap xo'e' tal te u pap ku'se'.

—Aac pap aatzo'e' cat alon svej, —ti'c u ku'se' talaj chij.

—¿Cam achab'ej k'ii? —ti'c u pap
xo'e' chij te u pap aatzo'e'.

—A' u txutx ac'atxe' ta' cat alon
svej, —ti'c u pap aatzo'e' chij.

—¿Cam anachb'ej k'ii? —ti'c u
pap xo'e' chij te u txutx ac'atxe'.

—A' u talne' ac'atxe' cat alon
svej, —ti'c u txutx ac'atxe' chij.

—¿Cam anachb'ej k'ii? —ti'c u
pap xo'e' chij te u talac'atxe'.

—Vootzajlej tan cat chajpictzan
unxelul ti' vunjee-e', —ti'c u
ch'u'jvatz talne' ac'atxe' chij.

As va'lic chit itxuk'txun ve't u
xo'e' chij, as tal ve't u xo'e' chij te
cajva'l u avane':

—Co'naj b'aj svi' tu vunjule',
tzitzi' la' valcat isuuchil u yole'
setej, —ti'c u xo'e' chij tal ve't te
cajva'l u avane'.

B'en ve't cajva'l uk'a avane' chij
ti' u xo'e' tu vijule'. Jit tal u xo'e'
isuuchil u yole', pet junun ichi'at ve't
u xo'e' chij, cajayil ixi'l, ib'ajil
ikulpij u xo'e' chij. Poroj ipaav cuxh
u ch'u'jvatz talne' ac'atxe'.

MAXTIB' UMA'L U TALXAAC CHIJ

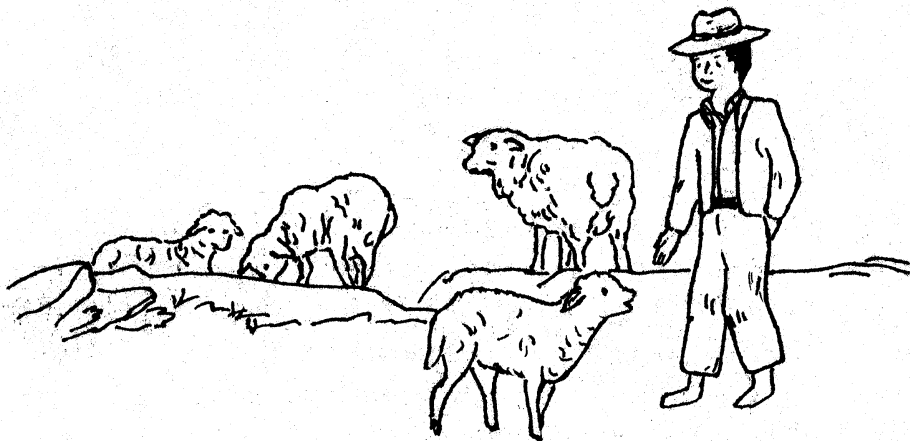
Atic uma'l u talxaac chij, xeeoj
carneelo' cuxh ni cat ib'an naj chij
junk'ii. Poroj maas chit c'ajach naj
chij. Atic uma'l u co'm chij najlich u
chak'aalae' uve' ni xecat naj uk'a
carneelo'e', as atic ca'l uk'a ak'omvil
xo'l co'm. As xe't cuḡ naj chij sic'in
chij c'atz uk'a icarneelo'e':

—;Uma'l u xo', uma'l u xo', ni
chi' txoo vuncarneelo'e'! —ti'c u
xaace' chij talaj.

Tul tab'ij uk'a ak'omvile' chij
isic'in u xaace', ooje'l itzaa chajnaj,

ul til chajnaj u xaace' tuc' uk'a carneelo'e'. Tul oon chajnaj c'atz u xaace', as ye'xhcam cuxh ni b'anon txoo. Atic uk'a carneelo'e' scajayil, at txoo ni cat ic'uuaachine', as at txoo uva' coxhlicej. K'aav cuxh uk'a ak'omvile' chij umpajtej. Poroj tul uva' s-ik'aav chajnaj, as ni cat cuxh itze'len ve't u xaace' chij ti' chajnaj, tan ti' uva' oleb' naj ti' imaxtib'el chajnaj.

Echchan k'ejal chij stuul, b'encham u xaace' umpajtej, ni cat cuxh isaach naj chij c'atz uk'a carneelo'e', tan ech cuxh ni cat ib'an naje' chij junk'ii. Imaxtib'ejchaj

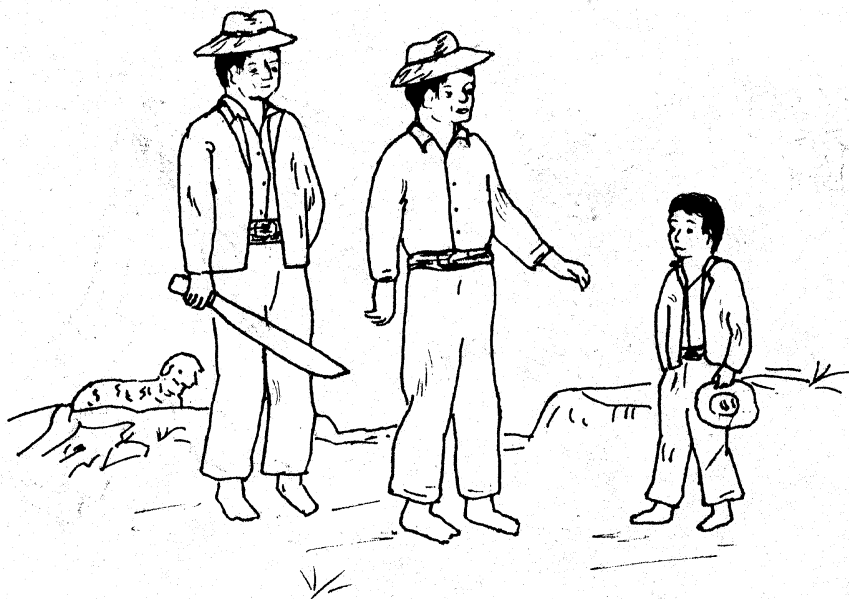
naj uk'a ak'omvile' umpajtej. Xe'tchan naj chij sic'in umpajtej:

—¡Uma'l u xo', uma'l u xo', ni chi' txoo vuncarneelo'e'! —ti'c u xaace' chij umpajtej.

Ooje'l itzaachan uka' ak'omvile'. Tul oon chajnaj chij, as ye'xhcam cuhx ni cat b'anon uk'a carneelo'e'. Ni cat cuhx itze'len naj chij ti' uk'a pape'.

—Asoj la' amaxtib'ej o' umpajtej la' cub'an ve't see, —ti'c uk'a ak'omvile' chij talcan te naj.

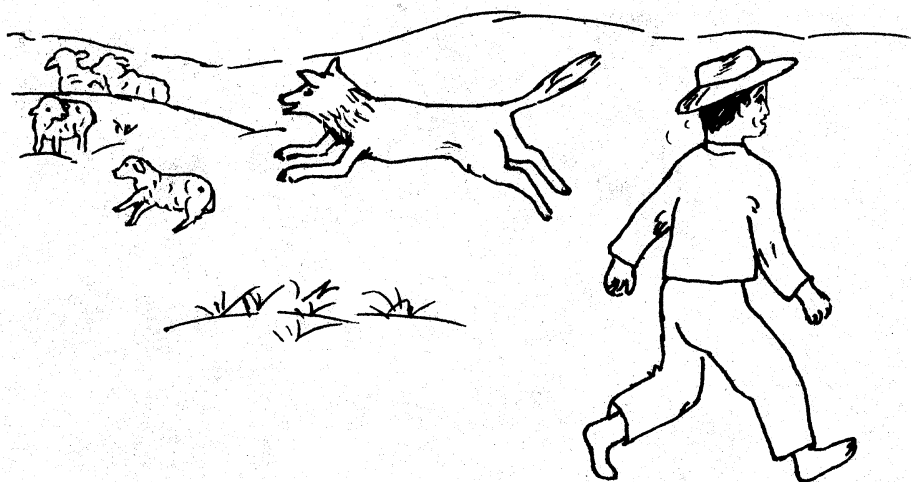
Echchan k'ejal chij stuul, b'enchan naj tuc' uk'a icarneelo'e' umpajtej.

Poroj tul uva' chij stoon naj vatz u chak'aalae', as oon ve't uma'l u xo' chij xo'l uk'a carneelo'e'. Iyatz' txoo chij uma'l u talcarneelo', itxey txoo chij uma'tej. Tul til naj chij u xo'e', as xo'v ve't naj, as xe't ve't naj chij sic'in tan xo'vichil:

—¡Uma'l u xo', uma'l u xo', ni chi' txoo vuncarneelo'e'! —ti'c u naj chij talaj.

Poroj tul tab'ij uk'a ak'omvile' chij isic'in u xaace', ye' ni cat inima ve't chajnaj cam ni cat tal naj.

—Maxil cuxhe' ni b'an naj, —ti'c chajnaj chij tal ti' u xaace'.

Ooj ve't u xaace' chij, ni cat cuxh tok' ve't naj chij, ti' uva' iyatz'can u xo'e' uk'a carneelo'e', ib'an ve'tje' naj chij tivi' ti' uva' cam tulb'ej naj uk'a ak'omvile':

—Ye' b'a'ne' vil uva' la' cuxh maxtib'-o', tan ech cat vulb'ej uk'a pape', esti'e' uva' ye'xhib'il cat ul lochon ve't in vatz u xo'e'.—

U XO' UVA' ECHB'UN U CHII TA'N U UMUL

Ib'an umpajul, b'ex uma'l u umul chij xaaon, oon txoo xe' toj unvi'l u chii. Tul atic txoo chij xe' toj u chie', as oon uma'l u xo' umpajtej. As tal u xo'e' chij te u umule':

—Aat avatze' scheel va'l unva'ye', —ti'c u xo'e' chij te u umule'.

Ib'an ve'tje' u umule' chij tivi' uva' cam la' tulb'ej txoo tooj vatz u xo'e'. Ech tal txoo ile' chij:

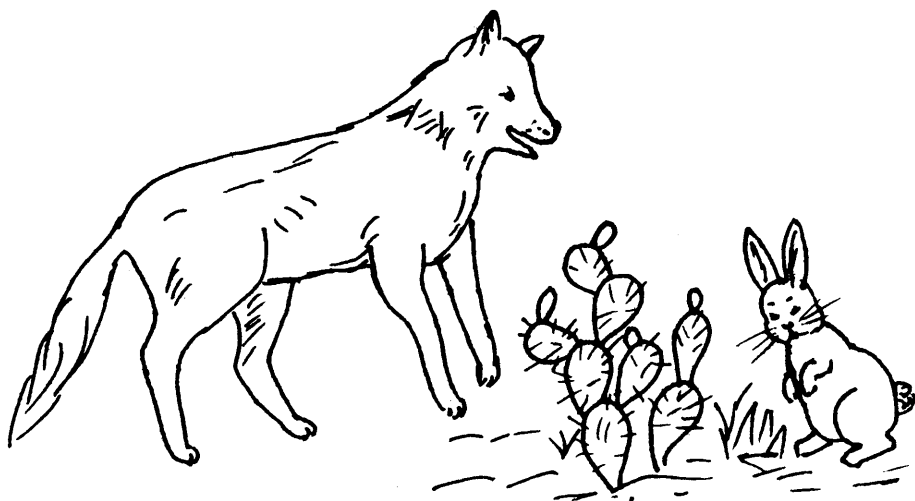
—Ye' la' uche' pap uva' la' achi' in, tan ye' vuc'uj vunchib'ile', asoj nava'ye', pes kechb'uj u vatz chiia', tan nunva'ye' umpajtej, b'a'ne' uva' a'e' la' kechb'uj tan va'l ichi'al.—

—B'a'n cuxhe' b'aj, la' vechb'uj,
poroj la' ab'an tuche', —ti'c u xo'e'
chij te u umule'.

—B'a'n cuxhe' b'aj tuc unb'an
tuche', —ti'c u umule' chij talaj.

Tux ve't u umule' chij uma'l u vatz
chiie', as ib'an txoo tuche', teesa txoo
chij vich'i'xal sti'. Tul b'a'nxiy, tal
ve't txoo chij te u xo'e':

—Cat b'a'nxiyay, jaj atzi', as jup
avatz, as la' vak'-oc uma'l u chiie'
tätzi', —ti'c u umule' chij te u xo'e'.

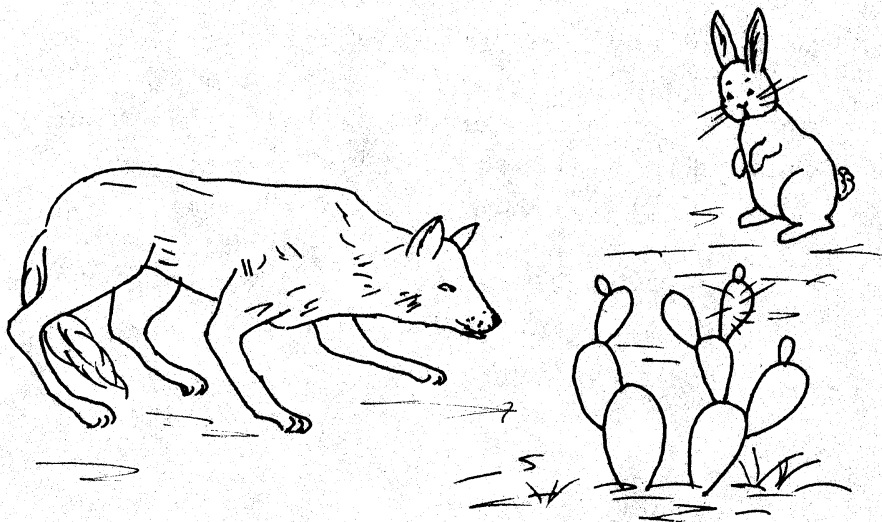

Ijaj ve't u xo'e' chij itzi', as
ijup txoo ivatz, tak'-oc u umule' chij u
chiie' titzi' txoo, tul oc titzi' u
xo'e', as va'l ichi'al inach txoo, as
techb'uj txoo.

—Tuc vak'-oc uma't tatzi', —ti'c
u umule' chij te u xo'e'.

—B'a'n cuxhe' b'aj, tan va'l
ichi'al vil, —ti'c u xo'e' chij.

Ijup txoo ivatz, ijaj txoo itzi',
tak'-oc u umule' uma't titzi' txoo, tul
ye' tootzaj u xo'e' uva' cam ni cat
itxumb'alij u umule'. Tan jit teesa u

umule' ich'i'xal u chiie' sti'. Tul oc u chiie' titzi' u xo'e', as ib'ik' txoo tuc' vich'i'xale', as max caa vich'i'xal u chiie' vatz ijaja' txoo. Tul uva' inach u xo'e' icaaiccan u ch'i'xe' vatz ijaja', as xe't txoo chij ooje'loj ta'n ch'o'm, ni cat cuxh ib'alk'ut ve't tib' txoo chij vatz chak'aala. B'en ve't u umule' chij, tzi'an chit b'ex imujcat tib' txoo chij, as ni cat cuxh itze'len ve't txoo chij ti' u xo'e'.

U CARAT UVA' TAL IXICH'ANE'

Ib'ane' chij umpajul, atic c'ava'l uk'a paatuxh chij tzi' uma'l u naab', jojlic cuxh txoo chij sca'b'il. As xe't iyol uk'a paatuxhe' chij svatzaj:

—La' txacb-o', co'on tu uma'toj tenam, —ti'c txoo chij svatzaj.

Atic uma'l u carat chij najlich ca'va'l u paatuxhe', ni cat tab'ijtzan txoo chij uva' cam ni cat iyol uk'a paatuxhe', as ich'otij ve't u carate' chij te uk'a paatuxhe':

—¿Came' neyole'? —ti'c u carate' chij te uk'a paatuxhe'.

—A' cuxh ni cuyolchaj unb'oje', uva' la' b'en o' tu uma't u tenam ni

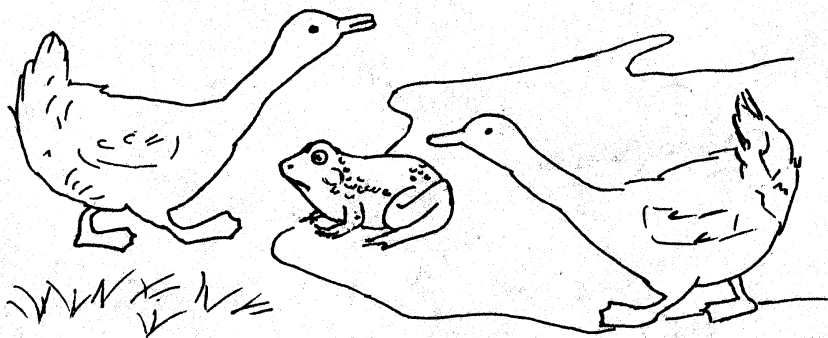

kale', —ti'c uk'a paatuxhe' chij tal te u carate'.

—La' coj b'en ine' k'aj seti',
—ti'c u carate' chij tal talaj.

—¿Camchaj la' oolb'ej ab'ene', tan b'a'ne' uva' at coj axich'? Echcoj o', tan at cuxich', pet echcoj axh, tan eche' la' coj atx'ole' uva' la' b'en axh tu cajik', —ti'c uk'a paatuxhe' chij tal te u carate'.

—At uma'l u txumb'al tunvi', tuc val setej uva' cam la' cub'ane', —ti'c u carate' chij tal te uk'a paatuxhe'.

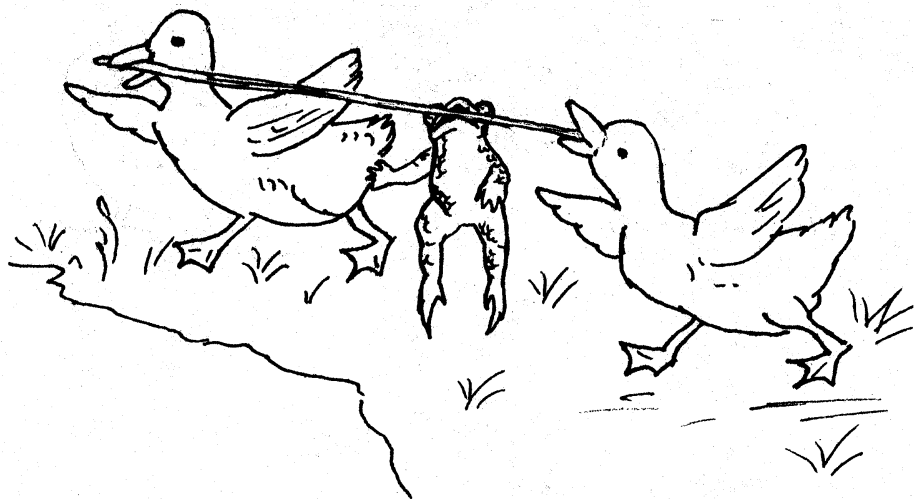

—Cam k'ii natxumb'aliĵ? —ti'c uk'a paatuxhe' chij tal te u carate'.

—A' txumb'ale' uva' la' ec'apu uma'l u tal tze' ila', jununil ex tiju' tze', la' unch'unb'a'-oc vib' poc'o'ch, as la' ech'unuj ve't in, ak'al uva' eela cub'en ve'te'. —ti'c u carate' chij te uk'a paatuxhe'.

—Ch'i'umal u txumb'ale' uve' cat chee tavi', —ti'c uk'a paatuxhe' chij tal te u carate'.

Tul uva' ilej ve't u k'iee' uva' la' max txacpu ve't uk'a txooe', as

txacpu ve't txoo chij stoxil ti' ib'en
ve't tu uma't u tename'.

Tul uva' chij s-ipal txoo tu uma'l
u tenam, ilaxje' txoo chij tu almica'
ta'n uk'a uxhchile', a' chit mama'la
uxhchile' chij ni cat sajin uk'a txooe'.

—¿Came' ni b'an uk'a txooe'?

—ti'c uk'a tename' chij, samun cuxh
chajlab' chij ta'n u vee' ni cat ib'an
oxva'l u txooe', as tal ve't uk'a
uxhchile' chij svatzaj:

—Ab'iste u txooe' cat chee u
txumb'ale' tivi'? ¿Ab'ile' cat c'uchun
u txub'ale' te oxva'l u txooe'? —ti'c
uk'a uxhchile' chij ni cat tale'. As
tab'ijcu'tzan u carate' chij uva' cam ni
cat tal uk'a uxhchile', as jit itx'ac
txoo icuyat u yole':

—Ine' cat chee tunvi', —ti'c
txoo, tul ijaj txoo itzi', ichajpu txoo
u tze'e', as tzitlel tul txoo vatz
tx'ava'e', as yacixh camij, poroj ti'
cuxh je'saiib', ti' u ocsal k'iil ib'an
txoo, as cam txoo sti', pet jit coj
yolon txoo, camal ye'l txoo b'aj camij.

Tal ve't tib' vatz uk'a paatuxhe':

—Ti' cuxh u je'saiib'e' ta' cat
ib'an naj carate', as cat camyu ve't
naj, —ti'c uk'a paatuxhe' tal ve'te'.

ITZIP U KU'SE' CHIJ ICH'O'NE'

Ib'ane' chij umpajul, jojlic cuxh uma'l u ku's chij tzi' uma'l u kootz'. Atic uma't u xo' chij, b'ex u xo'e' chij xaaon, tul uva' chij til u ku'se' uva' unb'iitic cuxh toon u xo'e', as ib'anje' u ku'se' tivi':

—¿Came' tuc vulb'ej unchi'at ac-xo'e'? —ti'c u ku'se' chij.

Tul uva' tilb'en u xo'e' u ku'se', as jetz'enb'en txoo chij c'atz u ku'se', as ik'iila ve't-oc txoo u ku'se':

—¿Cachej, ma' b'a'n cuxh axh? —ti'c u xo'e' chij tal te u ku'se'.

—Ye'l in ta' b'a'ncoj in, nunch'o'ne', —ti'c u ku'se' chij tal te u xo'e'.

—Cam ya'b'ilil k'ii ni b'anon axh, —ti'c u xo'e' chij tal te u ku'se'.

—Jamux cuxh in nunnache', ye'l unyac'il, as va'l chit ich'o'n unvi', —ti'c u ku'se' chij tal te u xo'e'.

—Tuc unloch unb'oj axh b'aj, tuc untz'aca axh, —ti'c u xo'e' chij tal te u ku'se'.

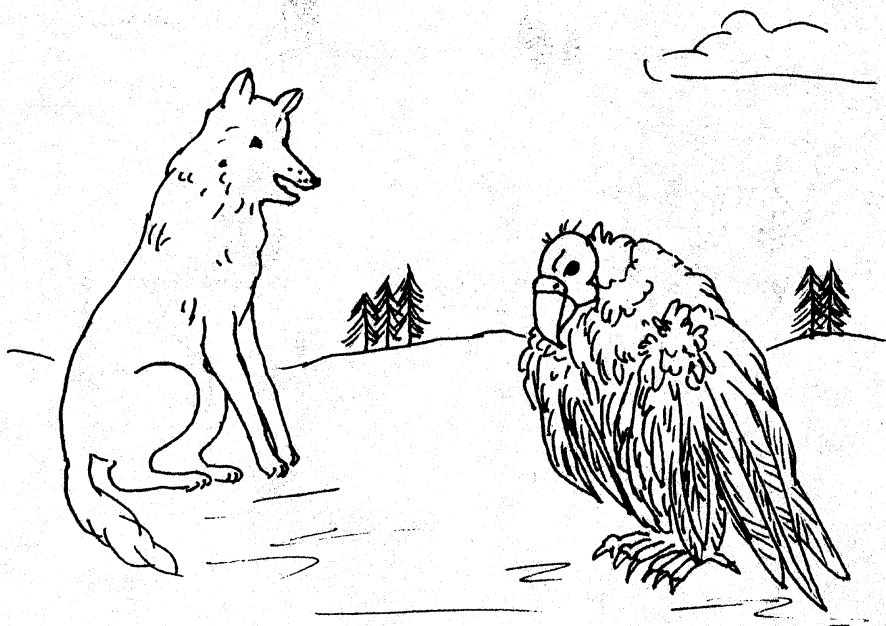
—A'e' k'aj ta', asoj la' ab'an b'a'nil uva' la' atz'acaj unb'oj in.

Poroj a' ni vale' uva' la' jo'pil in,
camal la' unb'an b'a'n, —ti'c u ku'se'
chij tal te u xo'e'.

—Cam ni toccat isuuchil vayole',
tan ye' atixoj vab'ij u yole' uve'
naale', Ɂma' anchit naale' uva' la' ya'
ich'o'n avi' tul uva' la' jo'pil axh?
—ti'c u xo'e' chij tal te u ku'se'.

—Anchite', ye' atixoj aab'ij b'aj,
pet b'an b'a'n il jo'pin in? —ti'c u
ku'se' chij tal te u xo'e'.

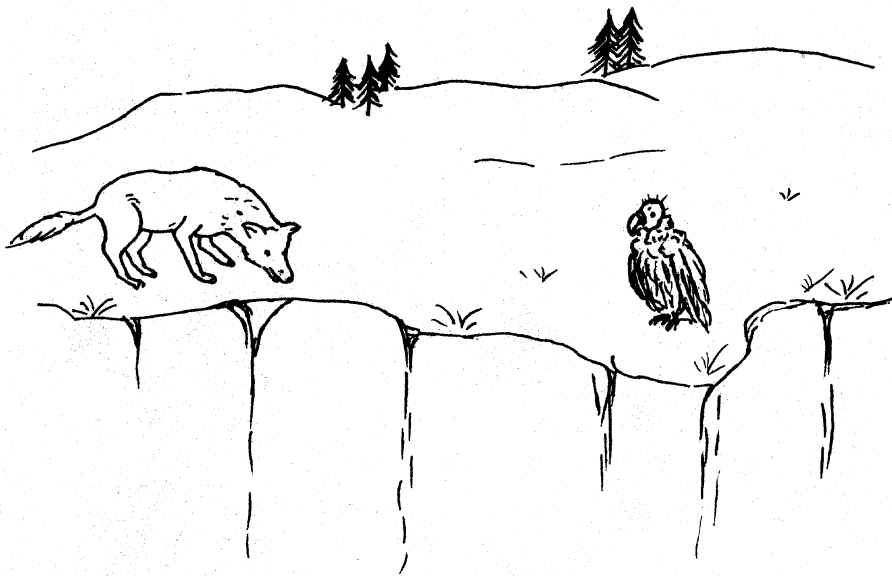
—B'a'n cuxhe', tuc unb'an b'a'n il
see, —ti'c u xo'e' chij. A' cuxh viju'
txooe' chij itxaconsaj ti' ijo'pil u
ku'se'. Tal ve't u ku'se' chij te txoo:

—Jit ech tuche' vee', asoj ech la' cub'ane', eche' la' coj b'a'nx umaj uxhchil, pet jetz'enb'en snaach, ta'n chite' la' tzaa axh, as la' pal ajo'pi-in tuc' vayac'ile', as a'n la' el u ch'o'me' tunchi'ol, —ti'c u ku'se' chij tal te u xo'e'.

—B'a'n cuxhe' b'aj, tuc unb'an u vee' naale', —ti'c u xo'e' chij.

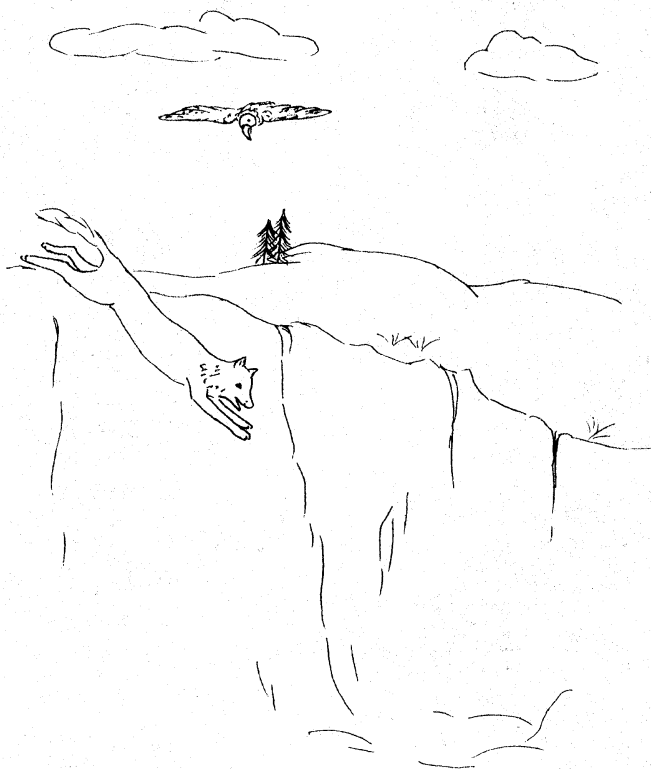
Xaanicb'en u xo'e' chij, camal umaj c'a'aj jetz'enb'en u xo'e' chij. As ta'nchite' chij s-itzaa txoo tu ooje'l ti' ijo'pil u ku'se', poroj tul uva' stoon txoo chij c'atz u ku'se', as

xich'anje' u ku'se' chij tu almica', as
yaclupalic vas xo'e' chij, as yacic chij
tu u mam kootz'e'.

Aaliccu'tzan cuhx ve't u ku'se'
chij tu almica', poroj ma'tic icam ve't
u xo'e' chij tu u kootz'e'. Ech cuhx
ib'an u ku'se' chij ti' ichi'at u xo'e'.

B'a'nic ve't u ku'se' inachaj, tan
ti' uva' noo txoo sb'a'n ti' techb'ut u
xo'e', pet ni cat ich'o'n txoo, tan va'y
ni cat b'anon txoo.

U PAP TE'C XHAN TUC' U B'ALAM

Ib'an uma'l u pape' chij na'ytzan, Te'c Khan ib'ii u pape' chij, camal o'c'alaxoj yaab' ib'anat chij scheel.

B'ex aac chij snaach xecic ca'va'l uk'a itx'i' aac chij sti'. Ilej tx'i' chij uma'l u b'alam tu tx'acab'e'm.

Itxey u b'alame' chij uk'a tx'i'e', as ib'anje' u pap Te'c Xhane' chij tivi' uva' cam la' tulb'ej aac u b'alame'.

Ta'nchite' chij b'en aac ti' txoo, itzoc' aac chij txoo ta'n ich'ich'. A' uma'l u b'ak' ivatz txooe' chij itzoc' aac. Ichajpucan txoo chij uk'a tx'i'e', as isuchk'ijtib' txoo chij ti' aac, itxey ve't txoo chij aac. Ta'ne' chij s-itxeyat txoo aac, caaiccan aac chij jak' txoo, a' chit ni cat itxey txoo chij vivi' aace', poroj aticje' uma'l vib'o'b'al aac chij sta'n uva' ch'ut-i', va'lic chit ixapu'yut txooj chij vivi' aace', poroj ye'xh ni cat ipal tixc'aj txoo chij tu vib'o'b'al aace'. Poroj oleb' chit ve't txoo chij ti' ik'ixpu vib'o'b'al aace', as aat cuxh inach aac chij itzaa ve't caj jak' ivatz, tan ti' uva' ilej u tixc'aj txooe' ivi' aac.

Tul til uk'a tx'i'e' chij uva' caaiccan aac jak' u b'alame', as ichi' tx'i' chij vicux txooe', poroj ye'xh ni cat ichajpu txoo aac, poroj va'lic chit ichi'at tx'i' chij vicux txooe', inach txoo chij uva' ni cat ic'axb'uj ve't vicux txooe' ta'n tx'i', as ichajpu ve't txooe' chij aac. As yujpicb'en txoo chij ti' uk'a tx'i'e', poroj oora teesaj tib' tx'i' chij vatz txoo, as cu' cuxh ve't txoo chij xonloj xo'l tx'i', poroj unk'eet cuxh ivatz txoo chij ni cat tilon ve'te', ti' uva' ma'tic itzoc'at u pap Te'c Xhane' unk'eeuul vivatz txooe'.

Tul uva' chij s-itxacpu ve't u pap Te'c Xhane' stx'ava', as isic' ve't aac chij uma'l u c'ub', as ic'onb'en aac chij ti' txoo, ic'ul txoo chij u c'ub'e' ta'n ik'ab', as ic'ontzan txoo chij umpajtej ti' aac, unb'iit cuxh chij jit ilej txoo ivi' aac ta'n u c'ub'e'.

Ib'anje' aac chij tivi' uva' cam la' tulb'ej aac txoo. K'oon chit ib'en aac chij txalaj txoo, cat atil uve' tzotcat ve't unk'eeuul vivatz txooe', a' unk'eet vivatz txooe' chij b'ex itzoc' aac, as yacaxh isutib'en tib' txoo chij stx'ava', poroj va'lic chit ib'alk'ut tib' txoo chij stx'ava', va'lic chit

itzujattzan txoo chij uk'a c'uuache'
ta'n ik'ab', as ni cat tocsa-oc txoo
chij tu uk'a b'ak' ivatze'. Peena cuxh
chij cam txoo.

Tul uva' chij s-icam txoo, itz'ol
ve't aac pap Te'c Xhane' chij ti' txoo,
tijajb'en aac chij vichib'il txooe' tu
cab'al, as ichi' ve't aac chij vichib'il
txooe' tuc' uk'a me'al ic'aaole'.

P.B. Pedro Santiago Marcos

ATIC UMA'L U XO'VAL TU K'OOK'OB'

Ni talax na'ytzan ti' uma'l u mich
uve' atic tu K'ook'ob'. Ye'xhib'il cuxh
chij ni cat ipal tzitzi', tan ni cat
telch'u'l uma'l u xo'val chij tzitzi',
poroj nim chit itxaceb' u xo'vale' chij.
Tul uva' ni cat ixaan u xo'vale' chij,
as ni toleb' lab' chij ti' ixak'pit u
miche', ab'il u uxhchile' chij ni cat
ilon u xo'vale' tzitzi', as yac ni cat
icam chaas uxhchile' chij.

Arnoldo F. Herrera V.

U K'II SAANTO

Ni telch'u'l uk'a camnaje' chij xaaon vaaxiil k'ii. Ni telch'u'l chij ni b'an tu b'axaj noviembre, as tulen vaaxiil k'ii chij stuul, as cat k'aavic-oc chij umpajtej.

Tul uva' chij la' elch'u'l, as la' ak'ax techb'ub'al, canteela, xheepuj, tx'imay, och', poroj ak'b'al chij ni tul echb'un, ni b'anax tuch chem chij, moj xhiilaj, ak'al uva' chij la' xoneb' u camnaje' chij svi'.

Tul xonle'l uk'a camnaje' chij, as ni max iyolone' chij, a' ni yole' chij uva' ab'il la' camij, as yac ni tz'ib'il ib'ii u uxhchile' chij uva' ab'il la' camij. A'e' ni tul ib'an-eltzan uka' camnaje' chij tul ni telch'u'l xaaon.

Juan Pérez C.

UK'A XEENTXOO TUC' U XO'

Ib'an ca'va'l uk'a xvaace' chij na'ytzan, camal vinajvujuxoj yaab' scheel, xeentxoo ca'va'l uk'a talaj xvaace' chij. Ma'l Ach' ib'ii uma'l ixoj, as Sin I'j ib'ii uma't ixoj.

Ni cat ixee cha'ma chij carneelo' vatz chak'aala cueenta K'ansivan.

Ni cat tarmuesiin u k'esla ib'aal cha'mae' chij snajlij tuc' uma't u pap uva' Te'c Tz'u'ch ib'ii, pet Lu' Lo'p ib'ii u k'esla ib'aal cha'mae' chij, ipap cha'ma chij u pap Te'c Tz'uche'.

As aat cuxh til cha'ma chij toon uma'l u xo' xo'l uk'a icarneelo'e', as oora chit chij b'ex tal cha'ma te uk'a pape' uve' ni cat tarmuesiine'.

Ul til ve't uk'a pape' chij u xo'e' tuc' uk'a tx'i'e'. Ixo'laj ve't chajnaj chij u xo'e'. Oc cuhx ve't u xo'e' chij imuj tib' xo'l unjolol u ch'i'x, as je' tze' chij tivi' txoo ta'n u pap Lu' Lo'pe', as yacixh cam txoo chij, as tzaa uk'a tx'i'e' chij, as ul ichi' tx'i chij txoo, poroj ti' cuhx itzojpisat iyatz'at tx'i', tan ye'l u xo'e' ni chi' uk'a tx'i'e', as mita'n cuhx uxhchil ni chi'on u xo'e' umpajtej, as caaiccan cuhx ve't u camnaj xo'e' chij tzitzi'.

Ye'liccoj uk'a pape' tuc' uk'a itx'i'e', ichi'l txooe' b'aj uk'a carneelo'e' scajayil.

Pedro Santiago Marcos

U TZ'IQUIN TUC' UMA'L U LEMEETAJ

Ib'ane' chij na'ytzan, ib'an uma'l u mam sak'ij chij, ye' ni cat ichee ve't a' chij uva' la' uc'alij.

Ni cat cuhx ixich'an uma'l u tz'icin chij, as ilej txoo chij unb'iil u a' tu uma'l u lemeetaj, poroj ye' ni cat tuch tuc'at txoo chij u a'e', tan ti' uva' ye' ni cat tuch icu' ivi' txoo

tu u lemeetae', as mita'n cuhx ni cat
toon iju' txoo chij xe' u a'e'.

Chee cuhx uma'l u txumb'al chij
tivi' txoo, imol txoo chij talaj muxh
c'ub', as tak'cu' txoo chij xe' u
lemeetae'. As k'oon cuhx chij
je've'tch'u'l u a'e' tzi' u lemeetae'.
Tul uva' s-ije'ch'u'l u a'e' tzi' u
lemeetae', as a'n uch tuc'at ve't txooe'
chij u a'e' tu u lemeetae'.

Toribio Félix Castillo

ATIC UMA'L U XO'VAL UVA' MU'S TILONE'

Najlich cuxh u co'ma', at uma'l u nimla sivan, at ijulil u sivane'. Pes ni talaxe' uva' atic uma'l u xo'va'l chij tu u ule', tocsa'm mu's chij ocsamalic ta'n u xo'vale'.

Tul uva' chij ni cat itz'otine', as ni cat tab'il tok'sal jiich' chij, as ni cat tuch b'itz chij tu u jule'. As tu uma't ak'b'al chij, as su' chij ni tok'sale' tuc' cortees.

Tul uva' chij ni cat tab'ij uk'a k'eslachaj aamae', as ma't ilaxoj cat atil u vee' ni tok'cat uk'a soone', poroj tul uva' ni toon uk'a uxhchile' chij, as ye'xhcam cuxh at tu u jule'.

Miguel Ceto Cedillo